

УДК 94 (477)"1939-1945"

UDC

DOI: 10.17223/18572685/43/13

ХОЛМСЬКІ ПОДІЇ ТА ЇХ ТРАГІЧНЕ ВІДЛУННЯ НА ВОЛИНІ ТА ГАЛИЧИНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В.В. Трофимович¹, Л.В. Трофимович², А.І. Смирнов³

¹Національний університет «Острозька академія»
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2
E-mail: trofymovych@hotmail.com

²Академія сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного
Україна, 79012, г. Львів, вул. Героїв Майдану, 32
E-mail: l.trofymovych@hotmail.com

³Національний університет «Острозька академія»
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2
E-mail: andrii.smyrnov@oa.edu.ua

Авторське резюме

Серед низки проблем, які стали ключовими в історіографії українсько-польського міжетнічного конфлікту в роки Другої світової війни, слід виокремити питання його початку та поширення. Якщо українські вчені схильні вести цей відлік від початку Другої світової війни на Холмщині, українські мешканці якої довго іменувалися русинами, то для польських істориків таким відправним пунктом у більшості випадків є трагічне протиборство на Волині в 1943 р.

Інформація про спровокований гітлерівцями польський терор проти українсько-го населення Холмщини потрапила на Волинь, що, разом з іншими чинниками, призвело до убивств тут поляків, реакція на які, своєю чергою, підштовхнула польське підпілля в Галичині до активізації антиукраїнських дій. Посилювала взаємну ворожнечу і участь українців та поляків у німецьких поліції й адміністративних органах, а також співпраця поляків з радянськими партизанами. Відкриті збройні сутички на Холмщині згасли з переходом радянсько-німецького фронту, хоча і після цього конфлікт не вичерпався, набув більш прихованих форм.

Ключові слова: Холмщина, Волинь, українсько-польський конфлікт, Організація українських націоналістів (ОУН), німці.

ХОЛМСКИЕ СОБЫТИЯ И ИХ ТРАГИЧЕСКИЕ ОТГОЛОСКИ НА ВОЛЫНИ И ГАЛИЧИНЕ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

**В.В. Трофимович¹, Л.В. Трофимович²,
А.И. Смирнов³**

¹Национальный университет «Острожская академия»
Украина, 35800, Ровенская обл., г. Острог, ул. Семинарская, 2
E-mail: trofymovych@hotmail.com

²Академия сухопутных войск имени гетмана Петра Сагайдачного
Украина, 79012, г. Львов, ул. Героев Майдана, 32
E-mail: l.trofymovych@hotmail.com

³Национальный университет «Острожская академия»
Украина, 35800, Ровенская обл., г. Острог, ул. Семинарская, 2
E-mail: andrii.smyrnov@oa.edu.ua

Авторское резюме

Среди ряда проблем, которые стали ключевыми в историографии украинско-польского межэтнического конфликта в годы Второй мировой войны, следует выделить вопрос о его начале и распространении. Если украинские ученые склонны вести этот отсчет от начала Второй мировой войны на Холмщине, украинские жители которой долго именовались русинами, то для польских историков таким отправным пунктом в большинстве случаев является трагическое противостояние на Волыни в 1943 г. Информация о спровоцированном гитлеровцами польском терроре против украинского населения Холмщины попала на Волынь, что, наряду с другими факторами, привело к убийствам здесь поляков, реакция на которые в свою очередь подтолкнула польское подполье на Галичине к активизации антиукраинских действий. Усиливало взаимную вражду и участие украинцев и поляков в немецких полиции и административных органах, а также сотрудничество поляков с советскими партизанами. Открытые вооруженные столкновения на Холмщине погасли с переходом советско-германского фронта, хотя и после этого конфликт не был исчерпан, а приобрел более скрытые формы.

Ключевые слова: Холмщина, Волынь, украинско-польский конфликт, Организация украинских националистов (ОУН), немцы.

KHOLM EVENTS AND THEIR TRAGIC ECHO ON VOLHYNIA AND GALICIA DURING THE WORLD WAR II

V.V. Trofymovych¹, L.V. Trofymovych², A.I. Smyrnov³

¹The National University of Ostroh Academy

2 Seminarska Str., Ostroh, Rivne region, 35800, Ukraine

E-mail: trofymovych@hotmail.com

²Army Academy named after Hetman Petro Sahaydachnyi

32 Heroiv Maidanu, Lviv, 79012, Ukraine

E-mail: l.trofymovych@hotmail.com

³The National University of Ostroh Academy

2 Seminarska Str., Ostroh, Rivne region, 35800, Ukraine

E-mail: andrii.smyrnov@oa.edu.ua

Abstract

Among a number of issues that have become key issues in the historiography of the Ukrainian – Polish interethnic conflict during the World War II, it is important to single out a question of its origin and spreading. If Ukrainian historians are used to count from the beginning of the World War II on the Kholm region, citizens of which for a long period of time were called Rusins (Rusyns, Ruthenians), for Polish historians tragic confrontation on Volhynia in 1943 is a starting point.

The information about Polish terror, provoked by soldiers of Hitler against Ukrainian population, has come to Volhynia. Together with other factors, this spreading of information has led to killings of Polish people, reaction on what has pushed Polish partisans in Galicia to activate anti-Ukrainian actions. The participation of Ukrainian and Polish people in the police and administrative authorities and also collaboration of Polish people with Soviet partisans were intensifying mutual hostility. Opened military battles on Kholm region has decreased together with transition of the Soviet – German front, however, even after it the conflict haven't been resolved, it had acquired new forms.

Keywords: Volhynia, Kholm region, Ukrainian-Polish conflict, Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), Germans.

Представлена тема залишається вельми дискусійною в українській і польській історіографіях та дражливим аспектом сучасних взаємин двох сусідніх народів. Зокрема, принциповим залишається

питання про причини українсько-польського кровопролиття, про те, хто першим розпочав його (Шаповал 2004: 304). Існують різні версії, але факти свідчать, що воно розпочалося на Холмщині, українські мешканці якої довго іменувалися русинами.

Автори поставили за мету простежити наростання українсько-польського конфлікту на Холмщині та його вплив на трагічні події на Волині та Галичині в роки Другої світової війни.

Приєднавши безпосередньо до Третього райху деякі польські райони на півночі та північному-заході загальною площею приблизно 90 тис. кв. км з 10 млн мешканців, на решті Центральної Польщі декретом від 12 жовтня 1939 р. А. Гітлер утворив генеральне губернаторство (ГГ) з центром у Кракові – різновид колоніальної території, якою керував цивільний німецький уряд на чолі з генерал-губернатором, що безпосередньо підлягав фюреру. Загалом воно охоплювало територію у 95 тис. кв. км із населенням 12 млн осіб. Тоді у ГГ опинилися Лемківщина, частина Надсяння, Холмщина з півднем Підляшся, що складало 16 тис. кв. км українських етнічних земель із 1,2 млн мешканців, в тому числі майже 500 тис. українців і близько 200 тис. римо-католиків, для яких українська мова була рідною (Макар 2011: 394).

Початковий період Другої світової війни характеризувався, з одного боку, справжнім національним відродженням Закарпаття, з іншого – наростанням антиукраїнських настроїв серед поляків, які вважали, що відродження відбувається коштом дедалі більших їх утисків окупаційною владою (Українсько-польські стосунки 2011: 51–52). Справа в тому, що до липня 1941 р. у генеральному губернаторстві на поляків припадало 65 % населення. Утримувати їх у покорі окупантам було набагато складніше, ніж контролювати якихось 600–700 тис. українців (24 % відсотки населення краю). Тому німці планували використовувати українських мешканців проти польських (Макарчук 2004: 338).

Сподіваючись на негативну реакцію польського населення, окупанти навмисно всіляко рекламували «привілейоване» становище українців. Так, генерал-губернатор Ганс Франк заявив після зустрічі з Гітлером на початку березня 1940 р.: «Фюрер робить наголос на тому, щоб український елемент у генеральній губернії визнати таким, що повинен бути розцінений як антипольський і пронимецький» (цит. за: Боляновський 2005: 69). Правда, значно пізніше, 14 січня 1944 р., Г. Франк записав у своєму щоденнику: «Якщо колись виграємо війну, то не матимемо нічого проти того, щоб зробити з поляків і українців і усього, що тут волочиться, рубанку. Але в даний час йдеться лише про те, чи вдасться утримати у спокої, дисципліні та праці майже

15 млн ворожого і такого, що організовується проти нас, племені» (Piotrowski 1956: 407).

Така політика вела до того, що на території генерального губернаторства стосунки між українцями та поляками постійно загострювалися, оскільки останні оцінювали дії українців як державну «зраду». З цього приводу в листі від 27 березня 1940 р. до активного учасника суспільно-політичного життя української еміграції Кості Мацієвича його колега Іван Фещенко-Чопівський писав з Кракова: «Поляки дуже лютують і грозяться. Не дай Бог, як би повернулася моцарствова Польша – бо тоді вона нам покаже» (цит. за: Кентій 1999: 222).

Наслідки політики протиставлення через фаворизацію дали себе знати дуже швидко. Не виключено, тому саме терени Холмщини стали згодом місцем перших спалахів польсько-українського конфлікту, що переросли у війну (Українсько-польські стосунки 2011: 52).

З того часу тут починається планове винищення українського населення. Польський дослідник Тадеуш Анджей Ольшанський пише, що до проливання крові дійшло уже в 1941 р., і що то була переважно українська кров. Восени того року боївки народовців стратили у ГГ низку українських діячів Холмщини, а до осені наступного – близько 400 осіб (Макарчук 2004: 343; Łukaszów 1989: 165). Загалом, за інформацією українського підпілля, від серпня 1942 р. до серпня 1943 р. на Холмщині вбито 543 українці (Українсько-польські стосунки 2011: 80).

Справа в тому, що активна діяльність українських організацій, участь українців у місцевих адміністративних органах викликала вельми негативну реакцію польського підпілля, яке вважало, що ці зусилля скеровані проти поляків та їхнього впливу. У зв'язку з цим вже перші польські виступи проти німецьких окупантів на Холмщині були також спрямовані проти українських активістів, яких поляки трактували як колаборантів. Масла у вогонь українсько-польського розбрату додало і те, що взимку – навесні 1942 р. тут з'являються радянські та польські прорадянські партизанські відділи, що в українських документах фігурують як «польсько-большевицькі банди», які, своєю чергою, були відверто вороже налаштовані до «свідомого українського елементу, а зокрема, націоналістичного» (Українсько-польські стосунки 2011: 60). «На терені Холмщини, – зазначалось у «Хроніці подій на українських землях» за липень 1942 р., – польсько-большевицькі диверсії були у звітному періоді спрямовані головним чином проти членів або симпатиків ОУН і взагалі проти свідомих і активних українських громадян. Їх вбивали» (Robarts Library 1).

Уже незабаром гітлерівці розпочали пацифікаційну акцію, спрямовану на ліквідацію зазначених вище партизанів. Проте українські

селяни не лише не мали від німців жодного захисту в ході цієї акції, а, навпаки, стали її жертвами.

Репресії окупантів охопили насамперед південну частину Холмщини, зокрема т. зв. Замойщину (Замостянський та Грубешівський повіти). Від них потерпали переважно села з українським населенням, в тому числі чимало осіб, які представляли громадський, культурно-освітній, церковний актив. На думку Юрія Гаврилюка, українці, пов'язані не лише з Українським Центральним Комітетом (УЦК), а й оунівським підпіллям, вбачали у таких випадках намагання поляків, які співпрацювали з окупантами, руками останніх знищити національний провід. За деякими підрахунками від гітлерівців тоді загинули сотні місцевих українців, з яких поіменно встановлені 294 особи. Декілька сотень українців були запроторені до в'язниць і концтаборів, передовсім до Аушвіцу та Майданека (Кров українська 2014: 26–27).

Як зауважив Володимир В'ятрович, з погляду українців, поляки нищили їх, використовуючи будь-які придатні для цього можливості. Перші бачили других як ворогів у лавах польського національного підпілля, радянських партизанських формувань і навіть німецьких поліційних сил. Очевидно, об'єктивно в жодному випадку не можна списувати всі понесені українські жертви на рахунок польської сторони. Так само, як не можна на український рахунок записувати ті польські жертви, які впали від рук українських поліцаїв. Відповідальність за них мають нести передусім радянські та німецькі командири, які безпосередньо керували цими акціями. Проте про об'єктивне сприйняття реальності учасниками конфлікту в той час вже не могло бути й мови, і загиблі сприймалися як жертви польсько-української війни.

Керівництво українського підпілля було переконане, що відповідальними за критичні обставини на Холмщині влітку 1942 р. є саме польські підпільники. Проводячи активну антинімецьку боротьбу на територіях, в основному заселених українцями, вони реалізовували два важливих завдання: з одного боку, виконували взяті перед Великою Британією та іншими союзниками зобов'язання щодо розгортання партизанських акцій у німецькому тилу, з іншого, такими акціями підставляли під репресії українське населення, яке могло становити небезпеку для польського руху в майбутньому (В'ятрович 2011: 73–74).

Наприкінці 1942 р. на Холмщині польські боївки здійснили низку репресивних заходів стосовно українців, обвинувачуючи їх у співпраці з окупантами, причому «караючий меч» опустився не лише на голови оунівців, а й неорганізованих українців. Констатуючи це, київський вчений Юрій Шаповал підкреслив: «Саме у відповідь на польські репресії проти українського населення Холмщини, за твер-

дженням оунівських діячів, групи нелегалів на Волині, які переховувалися у лісах, почали здійснювати відплатні репресії щодо польського населення, що з поодиноких перетворилися на постійні напади на польські села і з Волині перекинулись на інші терени Західної України... Події 1942 р. на Холмщині надали імпульс подальшій ескалації польсько-українського насильства» (Шаповал 2004: 305–306).

У генеральному губернаторстві, як зазначив американський історик Тімоті Снайдер, багато освічених українців влаштувалися на, безперечно, вигідних посадах: вони працювали журналістами, вчителями, викладачами вищих навчальних закладів, чиновниками тощо. «Співпраця української еліти з німецькою владою, досить раціональна з позиції тих, хто хотів заснувати українську державу та збудувати українську націю, в очах польського руху опору виглядала зрадою, – підкреслив він. – Полякам легше було страчувати українських колабораціоністів, аніж німців, оскільки такі дії навряд чи спровокували б репресії польського цивільного населення з боку німців. Тим очевидніше, що для польського руху опору було набагато легше переслідувати українських колабораціоністів, аніж своїх земляків» (Снайдер 2012: 192).

Отже, гітлерівці певним чином фаворизували українське і польське населення там, де воно було слабшою стороною. Безперечно, ця віроломна тактика створювала у протиборчого підпілля враження про взаємну масову колаборацію з нацистами. Поляки в старій зоні гітлерівської окупації вважали українців виступниками Третього райху і постійно завдавали ударів по господарських, культурних, шкільних, церковних установах останніх. Своєю чергою, українці у новій окупаційній зоні на схід від Бугута Сяну сприймали поляків як німецьких холоуїв і як тільки почали масштабну збройну боротьбу з загарбниками, то одразу ж поширили її і на поляків (Патриляк 2012: 393).

Посилила взаємну ворожнечу також співпраця певної частини українців і поляків з окупантами в поліції. Відомо, що в лавах шуцманшафтів чимало хто рятувався від вивозу на роботу до Райху, в чому гітлерівці були дуже зацікавлені, оскільки наростаючі проблеми фронту змушували обмежувати кількість німців, залучених до адміністрації. Так, у Люблінському окрузі було 25 відділків української поліції і аж 95 – польської, причому 15 відсотків особового складу останньої працювали у довоєнній державній поліції. Підрозділи гранатової поліції були практично в кожній ґміні (Szcześniak 1973: 106). За спогадами члена повітового Українського допомогового комітету (УДК) Грубешова Івана Фура, тутешня «кримінальна поліція до кінця 1942 р. була обсаджена виключно поляками, що її очолював

фольксдойч польського походження. Уряд праці був у польських руках, охороняв поляків перед вивозом до Німеччини, а щоб виконати наложені контингенти, організував їх з-поміж української молоді» (Фур 1992: 880). До речі, окупанти були зацікавлені в тому, щоб поляки й українці виїжджали на роботу до Райху, а тому їм вигідно було нагнітати між ними ворожнечу, бо, рятуючись від взаємної боротьби, частина українців і поляків добровільно зголошувалася до виїзду.

Восени 1942 р. з'явився ще один фактор, який істотно вплинув на поглиблення українсько-польського протистояння на Холмщині. Тоді шеф служби безпеки Люблінського дистрикту бригаденфюрер СС О. Глобчник, який, до речі, прагнув загального «очищення» генерального губернаторства від євреїв і поляків, вирішив створити на території Замойського повіту зразкову німецьку колонію («Гімлерштадт»), що мала охопити 116 населених пунктів, з яких передбачалося виселити 110 тис. українських і польських селян. Усвідомлюючи, що польське підпілля буде нападати на неї, окупанти планували розмістити навколо колонії українських селян, переселених із Замойщини, тобто створити «захисний пояс навколо німецької поселенської зони», який прикривав би її від ударів польських партизанів, дислокованих у білгорайських лісах. Гітлерівці передбачали і, як з'ясувалося, слушно, що польський гнів впаде передусім на голови переселених українців (Мотика 2013: 173; Патриляк 2012: 396; Снайдер 2012: 267). У переселенській акції, що тривала з 27 листопада 1942 р. до середини лютого 1943 р. (у червні – серпні продовжена), разом з німцями брала участь українська поліція та українські адміністратори з повітового Українського допомогового комітету, що дало привід полякам звинуватити українців у сприянні окупантам (Патриляк 2012: 396). «Слід відмітити, що при переселюванні поляків німці присилають українську поліцію і наказують в грубіянський спосіб з ними обходитись і навпаки, – вказувалось у тогочасному звіті українського підпілля. – Поляки використовують ці акції в своїй пропаганді, горлаючи, що це робиться тільки через українців» (Українсько-польські стосунки 2011: 166). І далі тут підкреслювалося: «Німецька політика на Холмщині визначається поглибленням антагонізму між українцями і поляками. Причому часто використовують поліційні частини одної сторони проти другої. За замордування українця і поляка не перепроводжується жодного слідства» (Українсько-польські стосунки 2011: 168).

На тогочасну нацистську політику стравлювання обох народів вказував комісар держбезпеки УРСР Сергій Савченко у доповідній записці, підготовленій 5 липня 1943 р. на ім'я начальника Українського штабу партизанського руху (УШПР) Тимофія Строкача: «Німецькі окупанти, використовуючи поляків у Західній Україні проти українських

націоналістів, водночас нещадно розправляються з ними у генерал-губернаторстві, для чого частково використовують проти поляків тих же українських націоналістів» (Поляки 2005: 102).

Своєю чергою, польські підпільники повідомляли своєму еміграційному урядові про те, що німці виселяли поляків «руками українців», а, отже, не виключено, «найближчі дні і ночі можуть рясно спливати кров'ю і ясніти загравами пожеж» (Armia Krajowa 1973: 394). До речі, оцінюючи наслідки переселенської акції і втрати українців, голова Грубешівського повітового УДК Антон Хрущ з гіркотою поставив риторичне запитання: чи варто було національним громадським організаціям погоджуватися на співпрацю з окупаційною адміністрацією та скеровувати на себе гнів поляків, щоб не мати з боку німців розуміння проблем українського населення, фінансової допомоги для переселенців, гарантії безпеки для українців та їхніх провідників (Макар 2011: 407).

Як бачимо, у ході акції виселення й осадництва окупанти свідомо намагалися спровокувати та підсилити міжетнічний українсько-польський конфлікт, що їм і вдалося. Польські націоналістичні партизани до весни 1943 р. включно, тобто до початку кривавих подій на Волині, вбили не менше 400 представників сільської української інтелігенції і духовенства. Як зауважив російський дослідник О. Гогун, вони влаштували «терор проти націоналістично налаштованої української еліти, в тому числі і тому, що розуміли: саме в цьому середовищі гніздиться маса «сепаратистів», які мріють про відділення від Речі Посполитої південно-східних окраїн» (Гогун 2012: 145). На його думку, польський терор впливав не лише на українських селян, але й на керівництво політичної організації – ОУН(б), котре розуміло, що нове панування поляків, реальна перспектива якого замаячила наприкінці 1942 р., принесе повторення все того ж польського терору періоду 1930-х рр. Тільки терору, посиленого обставинами нацистської окупації і воєнного часу. «Тому українсько-польське військове зіткнення, – зауважив О. Гогун, – було дуже ймовірним і було б дивним, якби ця війна не розпочалася» (Гогун 2012: 146).

Отже, перше міжетнічне українсько-польське зіткнення у часи воєнного лихоліття було свідомо спровоковане окупантами, які своїми діями спричинили проти українців терор з боку поляків, а останні, своєю чергою, власними акціями накликали на українських селян німецькі репресії.

Наслідком нацистської провокації став польський терор проти українців, який почав стрімко переходити від індивідуального до масового терору, до нищення цілих сіл і вбивств їхніх мешканців. Тисячі українських втікачів потягнулися через Західний Буг на Волинь.

Саме ці біженці являли собою «наочну агітацію», що істотно посилювала антипольські настрої волинян-українців і принесла жахливі розповіді про трагедію на Забужжі (Кров українська 2014: 27; Патриляк 2012: 15; Яблонський 2013: 15).

Слід підкреслити, що інформація про перебіг польсько-української війни циркулювала між різними регіонами – Холмщиною, Волинню, Галичиною, попри їхню ізольованість. Вона істотно впливала на її посилення. Часто емоційно насичені, не виключено, перебільшені чутки про жертви на одному терені запалювали вогнище ненависті на іншому. Як уже зазначалося, думка про те, що трагічні події на Волині значною мірою були спровоковані потраплянням сюди вісток про антиукраїнські акції на Холмщині, поширена в українській історіографії. Натомість історики Республіки Польща (РП) представляють її як надуману, таку, що служить виправданням, хоча підтвердження цієї думки виявлено у багатьох польських і українських джерелах (Українсько-польські стосунки 2011: 81). Наведемо декілька з них. «Доходили також до нас чутки, що на українських землях за Бугом в т. зв. генеральному губернаторстві польська партизанка жахливо переслідує наш народ, – згадував Михайло Подворняк. – Невідомо, чи ті чутки були правдиві, але вони запалювали наших людей ненавистю до поляків. Розуміється, що в усьому тому була німецька рука, а може й рука більшовиків, щоб звести ті обидва поневолені народи до взаємної боротьби. Тому німці в генеральному губернаторстві тримали українську поліцію для втихомирення польських повстанців, а на Волинь присилали поляків. І розпалася між поляками і українцями нікому не потрібна братовбивча боротьба. Вона забрала багато невинних жертв з одної сторони, і з другої, і все це вийшло на користь польським ворогам і ворогам нашим. Про всі події на Грубешівщині довідалися українські повстанці на Волині і з такою самою жорстокістю відплатили полякам за кров своїх братів. Не було тоді в людей жодного милосердя, не було найменшої іскри сумніння, бо з людей стали звірі... І важко було збагнути, що все це робили ніби якісь християни, які в неділю йшли до церкви чи до костела...» (Подворняк 1981: 175–176).

Інший сучасник тогочасних подій на Волині Феодосій Бохотницький згадував: «У нас було тихо, але ми почули з Холмщини, що там біда – поляки б'ють, нищать наших українських людей. Дітей не щадять, жінок – усіх підряд. Палять там українські села. Як дійшло все це до нас, у наших селах стали збиратися хлопці, рішати: «Давайте допоможемо, бо там біда! Холмщину палять і б'ють!»» (Кров українська 2014: 127).

Як свідчать документи, весною 1943 р. до сотенного Ігоря, котрий діяв у районі Іваничів на Волині, звернулися українці із-за Західно-

го Буга з проханням захистити їх від польських нападів (Сергійчук 2003: 49). Є дані про те, що делегація холмщаків приїжджала з подібним проханням до проводу ОУН і пізніше. Як і раніше, керівники організації знову зверталися до польського підпілля з пропозицією про мирне вирішення всіх проблем, однак позитивної відповіді не отримували (Сергійчук 2003: 50).

Рішення про «деполонізацію» було прийняте на Волині – тобто на іншому березі Бугу. Не виключено, що згаданий «відстріл» на Холмщині став останньою краплею, яка спонукала ОУН до його реалізації (Гогун 2012: 210). Підтвердженням цього є липнева 1943 р. заява ОУН з приводу подій на Волині, в якій, окрім іншого, відображена реакція організації на злочини на Холмщині: «Невинні жертви німецької провокаційної політики падають від місяців жертвою масових мордів з боку польських банд. Польські відповідальні круги, найкраще проінформовані в тих відносинах, не зробили нічого, щоб в'ясувати дійсне положення і вплинути на припинення різни українців» (Українсько-польські стосунки 2011: 220). І далі у «Заяві» робився такий висновок: «Зрозуміло, що українська громадська опінія була потрясена цими жалюгідними подіями, і що такий стан не міг не мати впливу на поставу деяких українських елементів до поляків на цих і інших теренах» (Українсько-польські стосунки 2011: 220).

Переконалим у тому, що холмські поляки спровокували міжетнічний конфлікт, був і митрополит Андрей Шептицький. Так, у листі до римо-католицького архієпископа Болеслава Твардовського від 18 серпня 1943 р. він писав: «Поляки під прикриттям т. зв. «фольксдойчерів» два роки всюди, де тільки можуть, вороже виступають проти українців і шкодять їм ще й тепер» (цит. за: Боляновський 2005: 79).

В архіві нових актів у Варшаві нами знайдено матеріал про те, що у Львові в серпні 1943 р. німці «провели польсько-українську конференцію з метою двостороннього примирення». Вони надали польським представникам список, складений українською поліцією, в якому були прізвища 20 українців, убитих поляками. Цей факт «польська сторона не стала заперечувати, але обґрунтувала ці вбивства необхідністю самооборони». Своєю чергою, українські представники заявили, що «український народ зберігає спокій, попри те, що банди польських партизанів мордують українців на Люблінщині» (AAN 1). Зрозуміло, що цей «спокій» довго не протримався.

Вищенаведені заяви ОУН та інші джерела однозначно вказують на поінформованість її проводу щодо польського терору проти українців у ГГ і про вплив холмських подій на ескалацію українсько-польського протистояння на Волині та Галичині. Вони також спростовують думку про те, що хтось нібито міг і не знати, що відбувалося одночасно або

На квітень-травень 1943 р. виворюється дивовижна ситуація: українське підпілля вже переходить до відкритого повстання проти окупаційної адміністрації на Волині й Поліссі, натомість поляки все більше намагаються закріпитися в цій адміністрації та її силових структурах, сподіваючись у момент приходу сюди фронту організувати повстання і силами національного підпілля та лояльної до нього польської поліції захопити владу і відновити тут свою державність (Патриляк 2012: 398). Зверхники Армії Крайової (АК) розробили детальні плани повстання і захоплення Львова («бути готовими до боротьби за Львів»), Самбора, Дрогобича, Станіслава, Тернополя. Стосовно Волині, плани передбачали концентрацію наявних тут польських сил у західній частині колишнього Волинського воєводства, оволодіння переправами через Буг, аби забезпечити переміщення польських військ із Люблінщини, гарантувати контроль над Свинаринськими, Землицькими і Смолярськими лісовими масивами, куди слід було передислокувати загони АК із Польщі, а також здійснити підготовчі заходи з метою надійного захисту польського населення від «німців і УПА» (Патриляк 2012: 398–399; Motyka 2006: 301–302; Sowa 1998: 151–152).

Зрозуміти волинські події, на думку Леоніда Зашкільняка, можна тільки поставивши їх у контекст українсько-польської «невідомої війни» ХХ ст., яка тривала від початків українсько-польського протиборства в Галичині до 1947 р. включно. «Фактично це була війна за державність і незалежність з обох боків, – зазначив він, – тільки розуміння цієї незалежності в двох протиборчих таборах було діаметрально протилежним: українці билися за незалежність України проти Польщі, яку вважали загарбником українських земель; поляки ж захищали своє державне право володіти "кресами", не беручи до уваги українських прагнень, зверхньо вважаючи, що українці не є і

не можуть бути суб'єктом міждержавних відносин, сприймаючи їх як "національну меншину" на "історичних польських землях". З такої обопільної безкомпромісності в тогочасних умовах не могло виникнути нічого іншого, окрім "братовбивчої війни"... У цій війні, де не було визначеної лінії фронту, і яка мала всі риси міжетнічного конфлікту, жертви були логічним продовженням тотального поборювання ворога» (Зашкільняк 2008: 488; Зашкільняк 2011: 252).

Українські історики наголошують також на тому, що антипольська акція, розпочата бандерівцями навесні 1943 р. на Волині, потрапила на «сприятливий» ґрунт загальної ненависті до поляків з боку українського населення, в очах якого останні виступали гнобителями, окупантами, колонізаторами, а ще й колаборантами. Це часто провокувало стихійні напади українців на польське цивільне населення, в тому числі те, яке не мало стосунку до підпілля. Відомо чимало випадків анархічних дій окремих селянських груп щодо польського населення, які, на жаль, «допустилися кривавої помсти» (Зашкільняк 2008: 490).

Як свідчать документи українського підпілля, поляки масово співпрацювали з окупантами та радянськими партизанами, і це було для нього вагомим аргументом на користь знищення польського населення. Так, у звіті оунівського підпілля із Костопільської округи за травень 1943 р. вказувалося: «Маса ляхів співпрацюють з СД як сексоти, та з більшовицькою партизанкою, де в силу можливості граблять і мордують свідомих українців [...] По виході українців з адміністративних урядів пакуються поляки, де кругом показують свою ворожу антиукраїнську роботу» (Літопис УПА 2007: 245).

Очевидно, що інформація про масову співпрацю з ворогами українського підпілля призводила до того, що в «антиукраїнській роботі» міг бути звинувачений практично кожен поляк. В українців Волині сформувався чіткий стереотип: поляк – значить, «сексот», «ворог». А останніх у ті жахливі часи знищували (Патриляк 2012: 401).

Варто пам'ятати також, що у радянських партизанів, Армії Крайової і Батальйонів хлопських бази розміщувалися в польських селах. Тому упівці знищували останні нерідко з чисто воєнних міркувань, що, звичайно, не може служити виправданням терору. Своєю чергою, поляки точно так само вчиняли з українськими селами, що служили базами для УПА (Гогун 2004: 153).

Ще один важливий аспект – географія польсько-української війни, яка в середині 1943 р. переноситься на Галичину, а у 1944 р. знову розгорнулися антиукраїнські акції на Холмщині.

Вагомий вплив на посилення напруженості міжетнічного конфлікту в Галичині у середині 1943 р. справила одержана тут інформація про антипольські виступи на Волині. «Поляки сильно заактивізувались

наслідком волинських подій, – читаємо у підпільному звіті з липня 1943 р. – Є багато польських втікачів з Волині, особливо в прикордонних повітах Сокаль і Радехів. Поляки роз'юшені на українські виступи на Волині, дишуть на українців полум'ям ненависті і жадобою відплати. Вже готуються з їх сторони активні виступи в сторону українців на терені області...» (Українсько-польські стосунки 2011: 108). На «кульмінацію настроїв» у Галичині у липні 1943 р., викликану «переходом груп утікачів з Волині через її територію», вказувалось і в одному з тогочасних документів польського підпілля (Сивицький 2005: 233).

Слід зазначити, що у розповсюдженні вогнища польсько-українського протистояння в 1942–1944 рр. спостерігається своєрідний ефект доміно: інформація про антиукраїнські акції на Холмщині потрапляє на Волинь і провокує там масові антипольські виступи, відомості про які, своєю чергою, штовхають польське підпілля Галичини до посилення антиукраїнських дій (Українсько-польські стосунки 2011: 108).

З матеріалів українського підпілля випливає, що двосторонні стосунки у Галичині другої половини 1943 р. істотно загострились: «Українство, навпаки, чим раз більше накипає ненавистю до поляків до тої міри, що кожної хвилини готові вирізати поляків до кореня і не буде засміливим твердження, коли скажу, що якраз на тому відтинку українські маси здібні перевести в чин» (Українсько-польські стосунки 2011: 108).

Стосовно тогочасної ситуації на Холмщині, то нових обертів міжєтнічна війна почала набирати з появою тут інформації про літні події на Волині. Так, у звіті українського підпілля за вересень 1943 р. з Холмщини вказувалося: «Через міст в Дорогуську перейшло около 900 осіб. Втікачі походили переважно з околиць Любомля... Своїми оповіданнями про «звірства» українців... викликали паніку на усіх теренах та загострили ще більше відносини. Кожен українець в очах поляків – це «гайдамака», який ходить з ножами та все готов різати поляків. Поляки говорять, що українці виготовляють їм різню в Холмі, що в Союзі українських кооператив, в комітеті... найдено зброю, що Іларіон посвятив ножі, що в українському шпиталі отруїли 30 поляків з Волині і т. п.» (Українсько-польські стосунки 2011: 80).

У польському документі, датованому вереснем 1943 р., повідомлялося: «Поляки, яким вдається вирватися з волинського пекла, втікають в двох напрямках: південному і західному. Львів і Люблінщина сьогодні становлять головні збірні пункти польських втікачів» (AAN 2: 3).

Як зауважив Т. Снайдер, за Західним Бугом між українськими і польськими партизанами розгорнулися запеклі військові сутички. Наприклад, у східній частині довоєнного Люблінського воєводства

наприкінці 1943 р. протиборчі сторони винищували село за селом. Польські партизани з Батальйонів хлопських відповідали упівцям жорстокістю на жорстокість (Снайдер 2012: 214).

1944 р. розпочався новим спалахом міжетнічної війни, спровокованим наближенням німецько-радянського фронту. Тоді польське підпілля «вирішило... зробити наступний крок і застосувати до українців принцип колективної відповідальності в досі небачених у польських операціях масштабах» (Мотика 2013: 183). На Холмщині, де позиції українського підпілля були відносно слабкі, не підкріплені збройною силою, протистояння вилилося у масові знищення українських сіл, що трактувалися польською стороною як можлива оперативна база для розвитку українського руху, і котра діяла під гаслом «Од Вепша до Буга – чарна смуга».

Особливо трагічним для українського населення Холмщини виявився березень 1944 р. В той час польське підпілля провело масштабну антиукраїнську операцію – т. зв. «грубешівську революцію» (детальніше про це див.: Кров українська 2014: 98–118; Макар 2011: 523–549; Пастернак 1968: 277; Українсько-польські стосунки 2011: 114–115 та ін.). Навесні цього року загони АК, наприклад, спалили майже двадцять українських сіл (Снайдер 2012: 214).

Поглиблювала драматизм ситуації і діяльність радянської партизанки, що прийшла в ці терени з Білорусі, сформувалася з червоноармійців, які втекли з німецького полону, а також з місцевих селян. «Населення мусить шукати в большевицьких партизан захисту перед польським терором, – констатував у своєму у звіті один з оунівських функціонерів Прірва. – Зі своєї сторони, большевицька партизанка нищить прояви національної свідомості серед населення, старається населення комунізувати. Діяльність ОУН в теренах, опанованих АК і большевицькою партизанкою, до переходу фронту паралізується майже цілком. До самого фронту діє лише юнацтво серед шкільної молоді в Холмі, Володаві і Білій Підляській» (Robarts Library 2).

Весняні 1944 р. антиукраїнські дії польського підпілля на Холмщині носили не випадковий, а плановий характер, оскільки були елементом його операції та спроб перешкодити поширенню впливів ОУН та УПА. Провідники останніх усвідомлювали, що масштабна «грубешівська революція» мала за мету ізолювати Холмщину від Галичини, не допустивши таким чином поширення ареалу українського самостійницького руху (В'ятрович 2011: 148). Як і раніше, реакція Крайового проводу ОУН західноукраїнських земель (ЗУЗ) не забарилася. 27 березня 1944 р. воно закликала «якнайскоріше посилити протипольські акції на теренах ЗУЗ... Акції мусять бути доволіно сильні і в часі належить ширити... пропаганду, що ці акції – це відплата за холмські польські

бандитські вибрики... Акції наші мусять змусити поляків заперестати свою роботу на Холмщині. Відчути це мусить польське населення села і міста» (Українсько-польські стосунки 2011: 352). З цією метою з Галичини і Волині на Холмщину передислоковують упівські відділи загальною кількістю 2,5 тис. осіб, формують місцеві сотні, утворюють «Тактичний відтинок Холмської землі». Між протиборчими сторонами спалахнули запеклі бої і навіть постав своєрідний фронт, що простягнувся більше як на 100 км, мав кількакілометрову нейтральну смугу. Українці створили т. зв. Холмський фронт УПА, яким командував Степан Новицький – «Спец». У квітні-травні 1944 р. упівці розгромили супротивника у районі Посадова, Річок, Забужжя, Великих Очей та ін. На початку червня останній спробував контратакувати українські позиції, але був відкинутий (Патриляк 2012: 418).

Усі протиборчі сторони, в тому числі прорадянські партизанські загони, що діяли на Люблінщині, перекладали вину за насильство на своїх супротивників. Так, підпільна газета «Помста», яку видавала УПА-Захід, у травні 1944 р. писала: «Не ми, а ляхи хотіли мати з нами війну, так мають. Відплатимо їм страшним пеклом, аж до повного знищення. А там хай нас історія судить» (цит. за: Зашкільняк 2006: 74).

Запеклі бої між УПА і АК продовжувалися до липня 1944 р. Згідно з підрахунками Г. Мотики, кожна зі сторін втратила в боях близько 3–5 тис. осіб (Мотука 2006: 398). З переходом радянсько-німецького фронту міжетнічний конфлікт на Холмщині не припинився, а набув більш прихованих форм і тривав до 1947 р.

Як бачимо, українські та польські дослідники займають відмінні позиції щодо початку і поширення українсько-польської міжетнічної війни.

Перші роки світового конфлікту супроводжувалися не лише українським національним відродженням Закерзоння. А й наростанням антиукраїнських настроїв серед місцевих поляків, котрі були впевнені, що це відродження – зворотна сторона посиленого тиску на них з боку німецьких окупантів.

Намагаючись забезпечити собі панування на захоплених землях, придушити національно-визвольний рух в Україні та Польщі, відвернути увагу від злочинів окупаційного режиму, нацисти навмисно підтримували міжнаціональну ворожнечу, провокували та посилювали її, застосовували різну, але завжди віроломну тактику до українців і поляків, реалізуючи класичне гасло «розділяй і владарюй».

Інформація про спровокований гітлерівцями польський терор проти українського населення Холмщини потрапила на Волинь, що, разом з іншими чинниками, призвело до убивств тут поляків, реакція на які, своєю чергою, підштовхнула польське підпілля в Галичині до

активізації антиукраїнських дій. Посилювала взаємну ворожнечу і участь українців та поляків у німецьких поліції й адміністративних органах.

1944 р. приніс новий спалах міжетнічної війни на Холмщині, пов'язаний з наближенням радянсько-німецького фронту, яка після переходу останнього у липні набула більш прихованих форм.

ЛИТЕРАТУРА

Боляновський 2005 - *Боляновський А.* Німецька окупаційна політика і проблеми українсько-польських взаємин // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 13: Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини. Львів, 2005. С. 68–119.

В'ятрович 2011 - *В'ятрович В.* Друга польсько-українська війна. 1942–1947. К.: Києво-Могилянська академія, 2011. 288 с.

Гогун 2004 - *Гогун А.* Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. СПб.: Нева, 2004. 416 с.

Гогун 2012 - *Гогун О.* Гжегож Мотика. Від Волинської різанини до акції «Вісла»: польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. // *Український історичний журнал*. 2012. № 5. С. 208–213.

Зашкільняк 2011 - *Зашкільняк Л.* Від «різні» до порозуміння чи навпаки? (Motyka G. Od rzezi wołyńskiej do akcji Wista. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947. Warszawa: Wydawnictwo Literackie, 2011. 524 s.) // *Україна модерна: Пограниччя. Окраїни. Периферії*. К., 2011. Ч. 18. С. 246–257.

Зашкільняк 2006 - *Зашкільняк Л.* Ідеологічні та програмні засади ставлення українських політичних сил до Польщі і поляків у роки Другої світової війни // *Україна Польща: важкі питання*. Т. 10: Матеріали XI Міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» (Варшава, 26–28 квітня 2005 р.). Варшава, 2006. С. 37–77.

Зашкільняк 2008 - *Зашкільняк Л.* Невідома війна: українсько-польські стосунки на Волині та у Східній Галичині в 1939–1944 роках // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 16. С. 486–491.

Ільюшин 2003 - *Ільюшин І.* Волинська трагедія 1943–1944 рр. К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. 313 с.

Кентій 1999 - *Кентій А.* Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. К.: ІІУ НАНУ, 1999. 285 с.

Кров українська 2014 - *Кров українська, кров польська... Трагедія Холмщини та Підляшшя в роках 1938–1948 у спогадах / Упоряд. Мирослав Іваник.* Львів: Львівська політехніка, 2014. 392 с.

Літопис УПА 2007 - *Літопис УПА: Нова серія*. Т. 11: Мережа ОУН (б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 - грудень 1943 рр.). К.; Торонто, 2007. 848 с.

Макар 2011 - *Макар Ю., Горний Н., Макар В., Салюк А.* Від депортації до

депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Т. 1: Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. 880 с.

Макарчук 2004 - *Макарчук С.* Українсько-польський конфлікт в роки Другої світової війни: причини, перебіг, наслідки, пропозиції // Україна Польща: важкі питання. Т. 9: Матеріали IX і X міжнародних наукових семінарів «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» (Варшава, 6-10 листопада 2001 р.). Луцьк, 2004. С. 338.

Мотика 2013 - *Мотика Г.* Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947. К.: Дух і літера, 2013. 360 с.

Пастернак 1968 - *Пастернак Є.* Нарис історії Холмщини та Підляшшя (Новітні часи). Вінніпег; Торонто, 1968. 466 с.

Патриляк 2012 - *Патриляк І.* «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). Львів: Часопис, 2012. 592 с.

Подворняк 1981 - *Подворняк М.* Вітер з Волині. Спогади. Вінніпег: Волинь, 1981. 242 с.

Поляки 2005 - Поляки та українці між двома тоталітарними системами. 1942–1945. Варшава; К., 2005. Т. 4, ч. 1. 875 с.

Сергійчук 2003 - *Сергійчук В.* Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів та польські публікації. К.: Укр. вид. спілка, 2003. 576 с.

Сивицький 2005 - *Сивицький М.* Історія польсько-українських конфліктів. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. Т. 2. 358 с.

Снайдер 2012 - *Снайдер Т.* Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569–1999 / Пер. з англ. К.: Дух і літера, 2012. 624 с.

Українсько-польські стосунки 2011 - Українсько-польські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред та упоряд. В. В'ярович. Т. 1: Війна під час війни. 1942–1945. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 792 с.

Фур 1992 - *Фур І.* Німецька політика і плани на Холмщині в роках 1939–1944 // В боротьбі за українську державу. Львів: Меморіал, 1992. С. 878–883.

Шаповал 2004 - *Шаповал Ю.* Потенціал взаєморозуміння та історичний простір ненависті. Роздуми над нововіднайденими документами про польсько-українські взаємини під час Другої світової війни // Війни і мир, або «Українці поляки: брати/вороги, сусіди...». К., 2004. С. 298–315.

Яблонський 2013 - *Яблонський В.* Волинь 1943: Погляд через 70 років // Дзеркало тижня. 2013. № 13. С. 1, 15.

AAN 1 - Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Przegląd najważniejszych wydarzeń w kraju. Meldunek tygodniowy z dn. 3.09.1943, sygn. 202/1/42, к. 6.

AAN 2 - AAN. Informacja. Nr. 4.25.09. 8.10.1943, sygn. 202/III/124.

Armia Krajowa 1973 - Armia Krajowa w dokumentach. 1939 1945. Londyn, 1973. Т. 2. 554 s.

Łukaszów 1989 - *Łukaszów J.* (Olszański T.) Walki polsko-ukraińskie. 1943–1947 // Zeszyty Historyczne. 1989. Z. 90. S. 159–199.

Motyka 2006 - *Motyka G.* Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Warszawa: ISP PAN, 2006. 720 s.

Piotrowski 1956 - *Piotrowski S.* Dziennik Hansa Franka. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1956. 310 s.

Robarts Library 1 - Robarts Library, University of Toronto, Peter J. Potichnyi Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. Vira Marko. Polish-Ukrainian relations I, 3 хроніки подій на українських землях, арк. 14.

Robarts Library 2 - Robarts Library, University of Toronto, Peter J. Potichnyi Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine, т. II, 4, Революційно-повстанська боротьба українського народу за своє визволення на Холмщині і Підляшші в рр. 1943–1948 (Звіт д. Пірви), арк. 5.

Sowa 1998 - *Sowa A.L.* Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947. Kraków: Towwo Sympatykow Historii, 1998. 339 s.

Szcześniak 1973 - *Szcześniak A., Szota W.* Droga do nikąd. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. Warszawa: Wyd-wo MON, 1973. 587 s.

REFERENCES

Bolyanovskiy, A. (2005) Nimets'ka okupatsiyna politika i problemi ukraїns'ko-pol's'kikh vzaemin vzaïemyn [Occupation politics of Germany and issues of the Ukrainian – Polish relations]. In: Isaevic, Ya. (ed.) *Ukraina: kul'turna spadshchina, natsional'na svidomist', derzhavnist'* [Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness and Statehood]. Issue 13. L'viv: Naukova Dumka. pp. 68-119.

Vyatrovich, V. (2011) *Druga pol's'ko-ukraїns'ka viyna. 1942–1947* [Polish-Ukrainian War II. 1942–1947]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy.

Gogun, A. (2004) *Mezhdru Gitlerom i Stalinym. Ukraїnskie povstantsy* [Between Hitler and Stalin. The Ukrainian Insurgents]. St. Petersburg: Neva.

Gogun, A. (2012) Gzhegozh Motika. Vid Volins'koї rızanini do aktsii “Visla”: pol's'ko-ukraїns'kiy konflikt 1943–1947 rr. [Grzegorz Motyka. From the Volhyn massacre to the “Visla” action: Polish–Ukrainian conflict of 1943–1947]. *Ukraїns'kiy istorichniy zhurnal*. 5. pp. 208-213.

Zashkilnyak, L. (2011) Vid “rizni” do porozuminnya chi navpaki? [From the “massacre” to the understanding or backwards?]. *Ukraina moderna: Pogranichchya. Okraїni. Periferii*. 18. pp. 246-257.

Zashkilnyak, L. (2006) [Ideological and program principles of the attitude of Ukrainian political powers towards Poland and Polish people during World War II]. *Ukraina Pol'shcha: vazhki pitannya* [Ukraine-Poland: difficult questions]. Proc. of the International Seminar of Historians “Ukrainian-Polish relations during World War II”. Vol. 10. Warsaw. 26-28 April, 2005. Warsaw. pp. 37-77.

Zashkilnyak, L. (2008) Nevidoma viyna: ukraїns'ko-pol's'ki stosunki na Volini ta u Skhidniy Galichini v 1939–1944 rokakh [The unknown war: Ukrainian – Polish relations on the Volhynia and Eastern Galicia in 1939–1944]. In: Isaevic, Ya. (ed.) *Ukraina: kul'turna spadshchina, natsional'na svidomist', derzhavnist'* [Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness and Statehood]. L'viv:

National Academy of Sciences of Ukraine. pp. 486-491.

Ilyushin, I. (2003) *Volins'ka tragediya 1943–1944 rr.* [The Volyn tragedy 1943–1944]. Kyiv: Institute of History, National Academy of Sciences of Ukraine.

Kentiy, A. (1999) *Ukrains'ka povstans'ka armiya v 1942–1943 rr.* [Ukrainian Insurgent Army in 1943–1944]. Kyiv: Institute of History, National Academy of Sciences of Ukraine.

Ivanik, M. (2014) *Krov ukrains'ka, krov pol's'ka... Tragediya Kholmshchini ta Pidlyashshya v rokakh 1938–1948 u spogadakh* [Ukrainian Blood, Polish blood... Tragedy of Kholm and Podlachia in 1938–1948 in memoirs]. L'viv: L'vivs'ka politekhnika.

Kovalchuk, V. (ed.) (2007) *Litopis UPA: Nova seriya. T. 11: Merezha OUN (b) i zapillya UPA na teritorii VO "Zagrava", "Turiv", "Bogun" (serpen' 1942 – gruden' 1943 rr.)* [The Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army: New series. Vol. 11: The OUN(B) network and the UPA rear line services on the territory of the Military Districts (VO) "Zahrava", "Turiv", "Bohun" (August 1942 – December 1943)]. Kyiv; Toronto: Litopis UPA.

Makar, Yu., Gorniy, N., Makar, V. & Salyuk, A. (2011) *Vid deportatsii do deportatsii. Suspil'no-politichne zhittya kholms'ko-pidlyas'kikh ukraintsiv (1915–1947). Doslidzhennya. Spogadi. Dokumenti* [From Deportation to Deportation. The Social and Political Life of the Ukrainians of Kholm and Podlachia Regions (1915–1947). Research. Memoirs. Documents]. Vol. 1. Chernivtsi: Bukrek.

Makarchuk, S. (2004) [The Ukrainian – Polish conflict during World War II: Reasons, course, consequences, and propositions]. *Ukraina - Pol'shcha: vazhki pitannya* [Ukraine – Poland: difficult questions]. Proc. of the International Seminar of Historians "Ukrainian-Polish relations during World War II". Warsaw. 6-10 September, 2001. Luts'k. p. 338. (In Ukrainian).

Motyka, G. (2013) *Vid Volins'koї rizanini do operatsii "Visla". Pol's'ko-ukrains'kiy konflikt 1943–1947* [From the Volhynia massacre to Operation "Vistula": The Polish-Ukrainian conflict of 1943–1947]. Kyiv: Dukh i litera.

Pasternak, Ye. (1968) *Naris istorii Kholmshchini ta Pidlyashshya (Novitni chasi)* [The outline of history of Kholm and Podlachia lands (Modern times)]. Vinnipeg; Toronto.

Patrilyak, I. (2012) *"Vstan' i boris'! Slukhay i vir...": ukrains'ke natsionalistichne pidpillya ta povstans'kiy rukh (1939–1960 rr.)* ["Stand Up and Fight! Listen and Trust ...": Ukrainian nationalistic underground and rebel movement (1939–1960)]. L'viv: Chasopis.

Podvornyak, M. (1981) *Viter z Volini. Spogadi* [The wind from Volhynia. Memoirs]. Vinnipeg: Volin'.

Bohunov, S. et al. (eds) (2005) *Polyaki ta ukraintsi mizh dvoma totalitarnimi sistemami. 1942–1945* [Polish and Ukrainians between two totalitarian systems. 1942–1945]. Vol. 4(1). Warsaw; Kyiv.

Sergiychuk, V. (2003) *Polyaki na Volini u roki Drugoi svitovoi viyni. Dokumenti z ukrains'kikh arkhiviv ta pol's'ki publikatsii* [Polish people on Volhynia during World War II. Documents from the Ukrainian archives and Polish publications]. Kyiv: Ukrainian Publ. Union.

Sivits'kiy, M. (2005) *Istoriya pol's'ko-ukrains'kikh konfliktiv* [History of the Pol-

ish – Ukrainian conflicts]. Vol. 2. Kyiv: Olena Teliga's Publ.

Snyder, T. (2012) *Peretvorenniya natsiy. Pol'shcha, Ukraïna, Litva, Bïlorus': 1569–1999* [The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999]. Translated from English. Kyiv: Dukh i Litera.

Viatrovych, V. (ed.) (2011) *Ukrains'ko-pol's'ki stosunki v 1942–1947 rokakh u dokumentakh OUN ta UPA: u 2 t.* [Ukrainian – Polish relations in 1942–1947 in documents of the OUN and UPA: in 2 v.]. Vol. 1. L'viv: Center for Research on the Liberation Movement.

Fur, I. (1992) Nimets'ka politika i plani na Kholmshchini v rokakh 1939–1944 [The politics and plans of Germany in Kholm in 1939–1944]. In: Marunchak, M. (ed.) *V borot'bi za ukrains'ku derzhavu* [In the struggle for the Ukrainian state]. L'viv: Memorial. pp. 878–883.

Shapoval, Yu. (2004) Potentsial vzaemorozuminnya ta istorichniy prostir nenavisti. Rozdumi nad novovidnaydenimi dokumentami pro pol's'ko-ukrains'ki vzaemini pid chas Drugoï svitovoï viyni [The potential of mutual understanding and historical space of hatred. Thoughts on newfound documents about Polish – Ukrainian relations during World War II]. In: Ivshina, L. (ed.) *Viyini i mir, abo "Ukrainsi polyaki: brati-vorogi, susidi..."* [Wars and peace, or "Ukrainians and Polish: brothers-enemies, neighbors..."]. Kyiv: Ukrains'ka pres-grupa. pp. 298–315.

Yablons'kiy, V. (2013) Volin' 1943: Poglyad cherez 70 rokiv [Volhynia 1943: A look through seventy years]. *Dzerkalo tizhnya*. 13. pp. 1, 15.

The Archive of New Records in Warsaw (AAN). (1943a) *Przegląd najważniejszych wydarzeń w kraju* [Overview of key events in the country]. Weekly report from September 3, 1943, sign. 202/1/42.

The Archive of New Records in Warsaw (AAN). (1943b) Informacja [Information]. Nr. 4.25.09. 8.10.1943, sign. 202/III/124.

Czarnocka, H. (ed.) (1973) *Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945* [The Polish Home Army in documents. 1939–1945]. Vol. 2. London, 1973.

Łukaszów J. (Olszański T.) (1989) Walki polsko-ukraińskie. 1943–1947 [Polish-Ukrainian Fights. 1943–1947]. *Zeszyty Historyczne*. 90. pp. 159–199.

Motyka, G. (2006) *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii* [Ukrainian Partisans. The activities of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army, 1942–1960]. Warsaw: ISP PAN.

Piotrowski, S. (1956) *Dziennik Hansa Franka* [Hans Frank's Diary]. Warsaw: Wydawnictwo Prawnicze.

Potichnyi, P.J. (1994) *Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine*. Moscow: Tsentralnyi Arkhiv Vnutrennikh Voisk MVD RF. Marko, V. Polish-Ukrainian relations I, Z khroniki podiy na ukrains'kikh zemlyakh, ark. 14.

Potichnyi, P.J. *Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine*, Vol. 2(4). Arc. 5. Robarts Library, University of Toronto.

Sowa, A.L. (1998) *Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947* [Polish-Ukrainian Relations 1939–1947]. Kraków: Society of Friends of History.

Szcześniak, A. & Szota, W. (1973) *Droga do nikąd. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce* [Road to nowhere. Organization of Ukrainian Nationalists and its liquidation in Poland]. Warsaw: MON.

Трофимович Володимир Васильович – доктор історичних наук, завідувач кафедри історії Національного університету «Острозька академія» (Острог, Україна).

Трофимович Владимир Васильевич – доктор исторических наук, заведующий кафедрой истории Национального университета «Острожская академия» (Острог, Украина).

Trofymovych Volodymyr – The National University of Ostroh Academy (Ostroh, Ukraine).

E-mail: trofymovych@hotmail.com

Трофимович Лілія Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних наук Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (Львів, Україна).

Трофимович Лилия Владимировна – кандидат исторических наук, доцент кафедры гуманитарных наук Академии сухопутных войск имени гетмана Петра Сагайдачного (Львов, Украина).

Trofymovych Liliya – Army Academy named after Hetman Petro Sahaydachnyi (Lviv, Ukraine).

E-mail: l.trofymovych@hotmail.com

Смирнов Андрій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Національного університету «Острозька академія» (Острог, Україна).

Смирнов Андрей Иванович – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Национального университета «Острожская академия» (Острог, Украина).

Smyrnov Andrii – The National University of Ostroh Academy (Ostroh, Ukraine).

E-mail: andrii.smyrnov@oa.edu.ua